

Nierówności przestrzenne a geografia niezadowolenia. Przykład preferencji wyborczych na obszarach problemowych w Polsce

Spatial inequalities and the geography of discontent. Examples of voting preferences in problem areas of Poland

Jerzy Bański Mariusz Kowalski Michał Konopski

Institut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego PAN

ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

jbanski@twarda.pan.pl (autor korespondencyjny) • mar.kow@twarda.pan.pl • konopski@twarda.pan.pl

Zarys treści. Konsekwencje nierówności przestrzennych stanowią zagrożenie dla spójności społecznej oraz niesprawiedliwości i marginalizacji, mogąc przyczyniać się do rozłamów politycznych. Odzwierciedleniem niezadowolenia społecznego jest wzrost znaczenia partii populistycznych i kontestatorskich, skierowanych przeciwko establishmentowi. Artykuł dotyczy problematyki społeczno-ekonomicznych nierówności przestrzennych w skali regionalnej i wynikającej z nich geografii niezadowolenia społeczności, które czują się „pozostawione w tyle”. Dokonano analizy preferencji politycznych porównując ze sobą dwa okręgi wyborcze znajdujące się w obszarach problemowych (cechujących się opóźnieniem urbanizacyjnym – okręg chełmski – i szokiem transformacyjnym – okręg koszaliński). Przeanalizowano wyniki czterech ostatnich wyborów do Sejmu (2011, 2015, 2019, 2023). Rezultaty skonfrontowano z ogólnopolskimi orientacjami politycznymi oraz jednej z najbardziej elitarnych, w domyśle najmniej populistycznej miejscowości w Polsce (okręg poznański). Na tej podstawie można potwierdzić tezę o bardziej populistycznych preferencjach wyborczych ludności obszarów problemowych. Populizm nie zawsze reprezentuje jednak określoną ideologię na osi lewica-prawica i wykazuje potencjał do przyciągania wyborców zarówno w lokalnych środowiskach konserwatywnych, jak i bardziej postępowych. Ugrupowania bardziej wyraziste ideowo, zarówno prawicowe, jak i lewicowe uzyskiwały na obszarach problemowych porównywalne i wyższe od ogólnopolskiego rezultaty w obu typach społeczności. Z kolei partie *mainstreamowe* zdając sobie sprawę z potencjału ugrupowań populistycznych dostosowują swój program wyborczy by zaważać o głosy „niezadowolonych” społeczności obszarów „pozostawionych w tyle”.

Słowa kluczowe: nierówności przestrzenne, geografia niezadowolenia, preferencje wyborcze, obszary problemowe, populizm.

Keywords: *spatial inequalities, geography of discontent, voting preferences, problem areas, populism.*

Wstęp

Nierówności przestrzenne są wynikiem nierównomiernego występowania zasobów i podziału dochodów pomiędzy określonymi obszarami. To przede wszystkim od jakości i liczebności zasobów wewnętrznych oraz poziomu ich gospodarczego wykorzystania zależy rozwój regionalny i lokalny. Zasoby tworzą przewagi konkurencyjne regionów i w znacznym stopniu decydują o ich specjalizacji i funkcjach ekonomicznych. Powszechnie zakłada się, że aktywizacja potencjału wewnętrznego regionu wpływa korzystnie na warunki życia mieszkańców i pozwala najbardziej efektywnie wykorzystać środki wspierające rozwój re-

gionalny. Założenie takie przyświeca teoretycznej koncepcji kapitału terytorialnego (Carmagni, 2008), zdolności endogennych (Scott i Storper, 2003) lub lokalnych uwarunkowań i lokalnego usieciowienia (Fujita et al., 1999).

Przyczyną nierówności przestrzennych wydają się być zasoby naturalne (lokalizacja geograficzna, występowanie surowców, uwarunkowania środowiskowe), które kształtowały osadnictwo, przepływy migracyjne, rozwój infrastruktury i specjalizację gospodarczą regionów. W rezultacie tych procesów i zjawisk wykształciły się obszary o zróżnicowanym rozwoju społeczno-ekonomicznym. Przykładem mogą być kraje Unii Europejskiej, w których występują wyraźne nierówności społeczno-ekonomiczne między regionami (Petrakos et al., 2005; Psycharis et al., 2020), ale warto przy tym zaznaczyć, że podczas gdy nierówności pomiędzy krajami stopniowo zmniejszają się, to te międzyregionalne wewnątrz państw rosną (Perrons, 2012; Kemenyi Storper, 2020). Są one również bardzo wyraźne pomiędzy miastem a wsią. Szczególnie na obszarach aglomeracyjnych koncentruje się rynek pracy, infrastruktura publiczna, sektory usługowe i produkcyjne, co w rezultacie kształtuje zdecydowanie wyższe płace i szeroko rozumiany poziom dobrobytu w porównaniu z obszarami wiejskimi.

Z nierównościami przestrzennymi związane jest pojęcie obszaru (lub regionu) pozostającego w tyle, problemowego, depresyjnego, peryferyjnego, upośledzonego, opóźnionego w rozwoju, itp. Konotacje tych pojęć odnoszą się do terytoriów charakteryzujących się jakimiś negatywnymi zjawiskami i procesami na tle innych obszarów. W tym opracowaniu potraktowano te pojęcia równoznacznie jako synonimy terytoriów reprezentujących ujemne wartości na osi nierówności przestrzennych.

Tematyka regionów problemowych w Europie sięga lat 70. ubiegłego wieku, kiedy to w Wielkiej Brytanii opublikowano szereg monografii poświęconych takim obszarom w ramach serii *Problem regions of Europe*. Jednakże regiony problemowe były już dużo wcześniej identyfikowane i badane. Są one istotnym elementem składowym w teorii rdzeni i peryferii (Friedmann i Alonso, 1964; Friedmann i Weaver, 1979) oraz teorii biegunów wzrostu (Perroux, 1955). Były też wyodrębniane w klasyfikacjach regionów jako *distressed areas* (Klaassen, 1965), bez własnego potencjału rozwojowego, wymagające doinwestowania i szczególnego zainteresowania ze strony państwa, jako regiony opóźnione, słabo rozwinięte i podupadłe (Davin, 1968) lub *no-growth systems* (Berry et al., 1976), w których możliwości rozwoju są zahamowane na skutek wyeksploatowania złóż i depopulacji. Jedną z pierwszych klasyfikacji regionów charakteryzujących się zacofaniem społeczno-gospodarczym sporządziła komisja EWG zgodnie z zaleceniami ustalonymi na konferencji szefów rządów EWG w Paryżu w 1972 r., których celem było przyspieszenie rozwoju gospodarczego terenów zacofanych. Wyróżniono wówczas trzy typy obszarów: zacofane obszary rolnicze, obszary o zacofanym przemyśle i regiony peryferyjne. Od tego czasu obszary problemowe stały się powszechnym i popularnym tematem badań, w których uczestniczą przedstawiciele różnych profesji naukowych – ekonomii, socjologii, geografii. Często tworzą oni interdyscyplinarne zespoły naukowe, co ułatwia i poszerza spektrum możliwości badawczych.

W ostatnich latach coraz więcej uwagi badaczy skupia się na społecznych i politycznych konsekwencjach nierówności przestrzennych, które wielokrotnie opisywano jako zagrożenie dla spójności społecznej i rozłamów politycznych oraz jako źródło niesprawiedliwości i marginalizacji. Debata dotyczy między innymi „zemsty miejsc, które nie mają znaczenia”, w której argumentuje się, że nierówności przestrzenne w obrębie państw narodowych

prowadzą do powszechnego niezadowolenia w populacjach regionów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, które czują się „pozostawione w tyle” przez trwające zmiany gospodarcze i są zaniedbane przez rządy centralne (Rodríguez-Pose, 2018).

Zainteresowanie naukowe nierównościami przestrzennymi oraz ich konsekwencjami wynika z dwóch podstawowych uwarunkowań. Po pierwsze, istnieją dowody na rosnącą polaryzację międzyregionalną w różnych krajach, zarówno w Unii Europejskiej, jak i poza nią (Perrons, 2012; Kemenyi Storper, 2020; Marchand et al., 2020). Ballas et al. (2017) twierdzą wręcz, że prawdziwe różnice w jakości życia oraz najważniejsze wyzwania i problemy, z jakimi borykają się społeczeństwa Europy, dotyczą w większym stopniu regionów w obrębie państw niż całych państw. Wzrost różnic międzyregionalnych skierował uwagę badaczy na przyczyny polaryzacji przestrzennej, a także na ich społeczne i polityczne konsekwencje. Drugim czynnikiem zainteresowania nierównościami przestrzennymi jest geografia niezadowolenia (Dijkstra et al., 2020). Popularnym tematem analiz stały się zachowania wyborcze mieszkańców regionów upadających lub znajdujących się w stagnacji, które wskazują jednoznacznie na rosnące poparcie dla populistycznych partii politycznych. Z wielu opracowań można wysnuć ogólną tezę, że z nierównościami przestrzennymi są związane rosnący populizm i zaburzenia polityczne (Dorling i Tomlinson 2019; Norris i Inglehart 2019; McCann, 2020; Broz et al., 2021).

Dotychczasowa debata w geografii niezadowolenia odnosi się głównie do sytuacji w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Niewiele jest natomiast badań uwzględniających kraje i regiony w Europie Środkowej i Wschodniej, gdzie transformacja społeczno-ekonomiczna po upadku socjalizmu spowodowała głęboką polaryzację wewnętrzną. W niedawno wydanym specjalnym numerze *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* poświęconym geografii niezadowolenia, nie było ani jednego rozdziału odnoszącego się do tej problematyki w Europie Środkowo-Wschodniej (De Ruyter et al., 2021). Dlatego warto podjąć ten temat i przeanalizować specyfikę postsocjalistycznych przesłanek w geografii niezadowolenia. Celem niniejszego opracowania jest określenie konsekwencji nierówności przestrzennych w sferze politycznej. Z tego powodu scharakteryzowano najpierw ewolucję podejść badawczych wobec obszarów problemowych i niezadowolenia społecznego. Następnie dokonano analizy preferencji wyborczych porównując ze sobą dwa okręgi wyborcze znajdujące się w obszarach problemowych – w Polsce północno-zachodniej oraz południowo-wschodniej na podstawie wyników czterech ostatnich wyborów do Sejmu (2011, 2015, 2019, 2023). Rezultaty z tych okręgów wyborczych skonfrontowano z ogólnopolskimi preferencjami politycznymi oraz wynikami w okręgu uznawanym za jeden z najbardziej rozwiniętych pod względem społeczno-gospodarczym w Polsce. Przyjęto wstępnie, powszechnie obowiązującą w literaturze przedmiotu tezę o populistycznych preferencjach mieszkańców obszarów problemowych.

Zarys problemu badawczego

Główne nurty współczesnej debaty w geografii niezadowolenia

W dotychczasowej debacie w geografii niezadowolenia, która koncentruje uwagę na „regionach pozostawionych w tyle” dominuje kontekst polityczny, w tym zachowania wyborcze indywidualnych mieszkańców i określonych grup społecznych. Odzwierciedleniem niezadowolenia społecznego jest wzrost znaczenia partii populistycznych i kontestator-

skich, skierowanych przeciwko establishmentowi. Zdaniem Norris i Inglehart (2019) ostatnie dekady przyniosły wzrost znaczenia sił autorytarno-populistycznych przeciwstawiających się tradycyjnym normom liberalnej demokracji, co niesie poważne wyzwania i zagrożenia dla społeczeństwa rządzonego przez umiarkowane partie polityczne, zaangażowanego w liberalną demokrację, otwartą gospodarkę i wielostronną współpracę. Przykładami tych procesów są wyniki Brexitu, elekcja prezydencka Donalda Trumpa lub obecna sytuacja polityczna na Węgrzech.

Rodríguez-Pose (2018) twierdzi, że wspieranie populizmu jest napędzane przez nierówności terytorialne, a nie nierówności na poziomie indywidualnym. Regiony upadające gospodarczo oferują swoim mieszkańcom ograniczone możliwości życiowe. Wynikiem tego jest powszechne poczucie beznadziei, które prowadzi do buntu przeciwko *status quo* – stąd jego metafora o populizmie i poparciu dla anti-establishmentu jako „zemście miejsc, które nie mają znaczenia”. Idea ta została podjęta i przez coraz większą grupę badaczy (Gordon, 2018; Abreu i Öner, 2020; Dijkstra et al., 2020; Kemenyi Storper, 2020; McCann, 2020; Koeppe et al., 2021). W późniejszej pracy Rodríguez-Pose et al. (2020) wprowadzili kolejny element do swojej argumentacji, twierdząc, że spadek gospodarczy przekształca się w nastroje anti-establishmentowe szczególnie na obszarach o wysokim poziomie kapitału społecznego. Wysoki poziom spójności społecznej w takich miejscach pozwala im mieszkańcom postrzegać lokalny upadek jako zbiorową stratę. W związku z tym, dwa rodzaje zagrożeń – indywidualne i kolektywne, związane ze społecznością – odgrywają rolę w wywoływaniu poczucia bycia pozostawionym w tyle i w następstwie tego głosowania przeciwko władzy. To „poczucie bycia pozostawionym w tyle” w regionach znajdujących się w niekorzystnej sytuacji jest postrzegane nawet jako przyczyna powstania ruchów populistycznych (Deppisch et al., 2021).

Pojęcie „miejsc pozostawionych w tyle” jako źródła niekorzystnej sytuacji i resentymentu stały się jednym z najczęstszych wyjaśnień wyników niedawnego głosowania w sprawie Brexitu (Sykes, 2018; Dorling i Tomlinson, 2019; McCanni Ortega-Argilés, 2021). Stosunkowo duża liczba prac poświęcona jest analizie geograficznych determinantów oraz indywidualnym i kontekstowym uwarunkowaniom napędzającym poparcie dla populistów (Goodwin i Heath, 2016; Norris i Inglehart, 2019; Abreu i Öner, 2020; McCann, 2020). Jednakże wśród czynników napędzających wspieranie populistów identyfikuje się nie tylko nierówności przestrzenne, ale także uwarunkowania kulturowe, normy moralne, cechy społeczne i inne. Na przykład badania Abreu i Öner (2020) dotyczące Brexitu wskazały, że najważniejsze kontekstualne determinanty głosowania na „Leave” są bardziej natury kulturowej niż ekonomicznej, co może odzwierciedlać obecność silnych efektów interakcji społecznych, solidarności i naśladownictwa w zachowaniach wyborczych. Ich zdaniem połączenie politycznego niez zaangażowania i kulturowego niezadowolenia miało najbardziej znaczący wpływ kontekstowy na głosowanie. Z kolei Goodwin i Heath (2016) wśród czynników determinujących wynik głosowania dostrzegają silną polaryzację w zakresie poziomu edukacji.

W badaniach poświęconych wzrostowi niezadowolenia społecznego w USA, które mogło przyczynić się do wyboru Donalda Trumpa w 2016 r. upatruje się bardziej wpływu długotrwałych procesów spadku gospodarczego i populacyjnego niż pogłębiających się nierównościami dochodów w społeczeństwie amerykańskim lub zróżnicowaniu kapitału społecznego (Rodríguez-Pose et al., 2021). Do podobnych wniosków dochodzą Broz et al. (2021) dokumentując pogłębiające się nierówności pomiędzy opóźnionymi w rozwoju ob-

szarami wiejskimi i małymi miastami a odpornymi na kryzys obszarami metropolitalnymi w USA i Europie. Wskazują bowiem, że poparcie dla populistów jest najsilniejsze w społecznościach, które doświadczyły największego spadku gospodarczego. Różnice w zachowaniach wyborczych obserwuje się nie tylko między miastem a wsią (Goodwin i Heath 2016; Bergmann et al., 2017; Scala i Johnson, 2017; Almeida, 2018), ale też pomiędzy dzielnicami miast (Lichter i Ziliak, 2017; Rossi, 2018; Rodriguez-Pose et al., 2020). Na przykład badania obszarów mieszkaniowych w Wiedniu będących do niedawna bastionami socjalizmu (tzw. „Red Vienna”) wykazały, że w krajowych wyborach w 2017 r. lepsze wyniki uzyskała tam populistyczna prawica (Essletzbichler i Forcher, 2022).

Z badań Engler i Wesstanner (2020) wynika, że rosnące nierówności dochodowe zwiększają prawdopodobieństwo poparcia radykalnej prawicy, szczególnie wśród osób o wysokim subiektywnym statusie społecznym. Analizy wyborów do parlamentu krajowego i europejskiego w 28 krajach UE wykazały też, że poparcie dla skrajnej (ekstremistycznej) prawicy wiąże się głównie z niepewnością ekonomiczną, zaś wspieranie populistycznej prawicy – ze sprzeciwem kulturowym (Georgiadou et al., 2018). Szczególnie prawdopodobna wydaje się teza o kulturowym upadku, sugerująca, że rosnące poparcie dla partii populistycznych jest sprzeciwem określonych sektorów populacji na zmianę moralnych wzorców i kulturowych wartości (Inglehart i Norris, 2016).

Z dotychczasowego przeglądu literatury można wysnuć trzy argumenty, które tworzą rdzeń debaty dotyczącej zależności pomiędzy nierównościami przestrzennymi a geografią niezadowolenia. Są to swego rodzaju trzy konsekwentne etapy prowadzące do ostatecznego rezultatu w kontekście badanej tu problematyki, czyli określonych preferencji politycznych indywidualnych i grupowych. Pierwszy, mający wymiar regionalny, dotyczy istnienia ścisłych relacji pomiędzy nierównościami przestrzennymi i społecznymi. Jednakże hipoteza na temat związku między polaryzacją przestrzenną, w sensie zróżnicowanego poziomu społeczno-gospodarczego regionów, a dysproporcjami społecznymi, w odniesieniu do osiągnięć danej zbiorowości, stanowi nadal podatny grunt do badań.

Drugi argument wskazuje, że regionalna stagnacja lub upadek gospodarczy są postrzegane przez mieszkańców jako brak szans indywidualnego rozwoju i zagrożenie dla społeczności lokalnej, czego konsekwencją jest poczucie niesprawiedliwości i „bycia pozostawionym w tyle”. Szereg badań jakościowych, głównie ze Stanów Zjednoczonych, przyczynił się do rozwoju idei, że miejsce jest soczewką, przez którą ludzie interpretują politykę. Należą do nich na przykład studia dotyczące postrzegania życia w regionach wiejskich i związanych z tym uczuć resentymentu, upadku i niesprawiedliwości (Cramer, 2016; Ulrich-Schad i Duncan, 2018; Wuthnow, 2019). McCann (2020) powołuje się na badania dokumentujące, że ludzie w zamożnych regionach inaczej postrzegają świat, siebie i swoje możliwości niż osoby mieszkające w regionach biednych. Jednakże Shucksmith wraz z zespołem (2009) udokumentowali, że różnice między miastem a wsią w postrzeganiu dobrobytu i jakości życia nie są jednolite w całej Europie. Niektóre badania jakościowe dokumentują nawet stosunkowo wysoki poziom satysfakcji w ubogich regionach peryferyjnych (Bernard et al., 2016).

Trzeci argument stawia hipotezę, że poczucie indywidualnego i zbiorowego zagrożenia oraz niesprawiedliwości, których doświadczają regiony upośledzone, napędzają anty-establishmentowe głosowanie i poparcie dla populizmu. Dyskusja w literaturze dotyczy przede wszystkim względnej siły różnych czynników stojących za wspieraniem ugrupowań populistycznych. Czynniki ekonomiczne i poczucie „bycia pozostawionym w tyle” w sensie

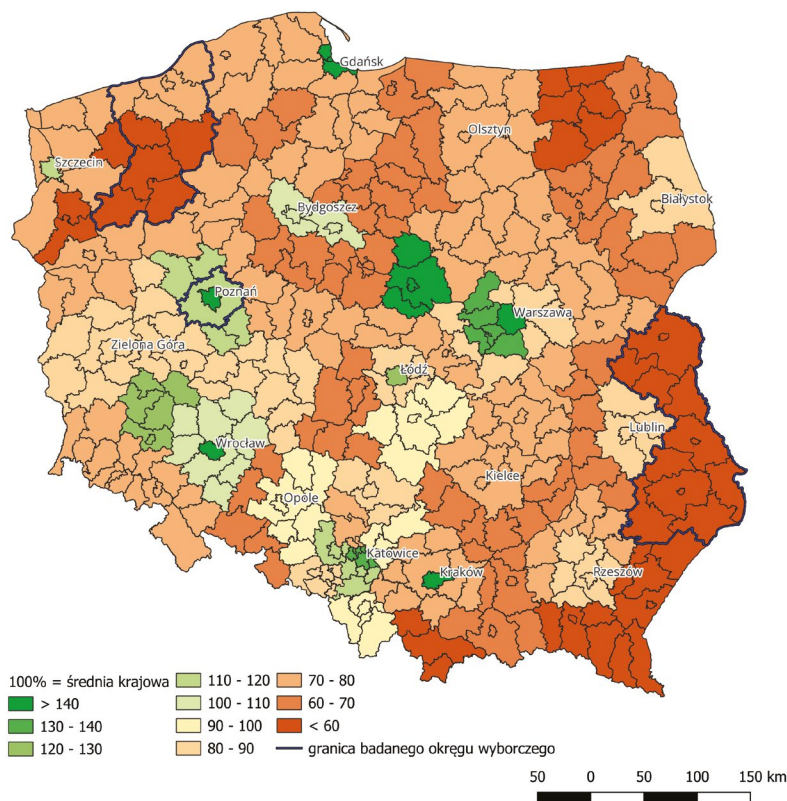
ekonomicznym (Rodríguez-Pose, 2018; Dijkstra et al., 2020) są przeciwstawiane czynnikom związanym *cultural backlash* (tj. kulturowym sprzeciwem) wobec ekspansji wartości lewicowo-liberalnych w społeczeństwie (Inglehart i Norris, 2016; Norris i Inglehart, 2019; Abreu i Öner, 2020). Dwa zagadnienia wydają się być szczególnie ważne i wciąż niewystarczająco zbadane. Uznając duże znaczenie czynników *cultural backlash* we wsparciu populizmu, pozostaje do zbadania, na ile orientacje wartościowe stojące za hipotezą dotyczącą podstaw takiego grupowego sprzeciwu są napędzane przez czynniki społeczno-ekonomiczne i jaką rolę odgrywa interakcja między kontekstem przestrzennym a postawą kontestującą. Pozostaje też bez odpowiedzi pytanie – czy rola poszczególnych czynników stojących za *cultural backlash* różni się w krajach o odmiennym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego w ujęciu regionalnym?

Problematyka nierówności przestrzennych i lokalizacja obszarów problemowych

Podczas gdy w USA i Europie Zachodniej ekonomiczny, demograficzny i infrastrukturalny kryzys regionów „pozostawionych samym sobie” był tłumaczony post-industrializacją, zmianami technologicznymi i globalizacją (Iammarino et al., 2019), nierówności przestrzenne w Europie Środkowo-Wschodniej ukształtowały się w wyniku innych procesów. Były one efektem transformacji postsocjalistycznej, emigracji na Zachód, skoncentrowanego napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych, rozwoju niskopłatnych sektorów na rynku pracy oraz kryzysu w gospodarce rolnej wywołanego zmianami własnościowymi i upadkiem sieci powiązań na rynku żywnościowym (Gorzelać, 2019; Bański, 2020; Bański i Mazur, 2021). Wymienione procesy przyczyniły się do polaryzacji przestrzennej, czyli pogłębienia już istniejących nierówności przestrzennych, w tym do peryferyzacji wielu regionów i wykluczenia społecznego (Lang, 2015; Lang et al., 2015; Grabski-Kieron et al., 2016; Tagai et al., 2018). W rezultacie mamy do czynienia z silnie zróżnicowanym poziomem rozwoju społeczno-ekonomicznego. Powstałe nierówności można zaobserwować za pomocą szeregu miar wzrostu, a w przypadku gospodarki, podstawowym miernikiem jest produkt krajowy brutto (PKB) *per capita* (ryc. 1). W Polsce wyróżniają się zgrupowania obszarów o wartościach PKB na mieszkańca daleko powyżej średniej krajowej, głównie w największych miastach i aglomeracjach (np. dla Warszawy w roku 2021 odnotowano 287% średniej krajowej) oraz obszary o wysokiej specjalizacji, głównie przemysłowej. Na drugim biegunie znajdują się obszary peryferyjne województw lubelskiego i podkarpackiego (gdzie szereg powiatów uplasowało się *ex quo* na poziomie 51% średniej).

Polityka rozwoju regionalnego w Polsce jest przykładem ścierania się dwóch przeciwstawnych koncepcji zmierzających do tego samego – to jest łagodzenia nierówności przestrzennych. Jednym z najważniejszych jej dylematów jest wybór drogi prowadzącej do zakładanego celu. Można wskazać dwa przeciwstawne kierunki, pierwszy związany jest z konkurencyjnością i efektywnością, zaś drugi – ze sprawiedliwością i równością. Zwolennicy drugiego podejścia wolą bezpośrednio wspierać i pobudzać terytoria, nawet takie, które nie gwarantują najbardziej efektywnego wykorzystania zainwestowanych środków (Śleszyński et al., 2017).

W Polsce po 1989 r., w rezultacie tzw. terapii szokowej w gospodarce oraz przyjęcia koncepcji polaryzacyjno-dyfuzyjnej (czyli rozwoju przestrzennego kraju promującego aktywność społeczno-gospodarczą w miejscach o najwyższym potencjale ekonomicznym,

Ryc. 1. Produkt krajowy brutto (PKB) na mieszkańca według powiatów w stosunku do średniej wartości dla kraju (%) w 2021 r.

Gross domestic product (GDP) per capita by powiat (county-level unit of administration) relative to the Polish national average (%), 2021

Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat (2021).

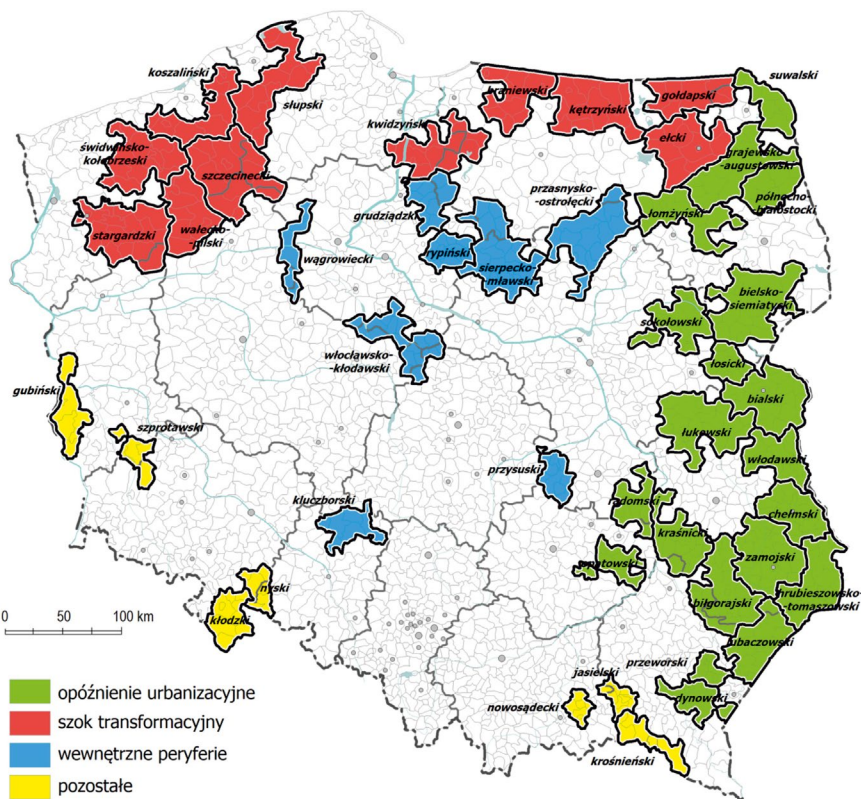
i najkorzystniejszych dla inwestorów) wykształciły się regionalne i ponadregionalne bieguny polaryzacji oraz duże pod względem powierzchni obszary problemowe (Bański, 2010). W drugiej dekadzie tego wieku wybrano nowe rozwiązanie zmierzające do spójnego i zrównoważonego rozwoju wszystkich obszarów. Nowy paradygmat polityki regionalnej odchodzi od podejścia tradycyjnego, ukierunkowanego na endogeniczny potencjał terytorialny na rzecz długofalowej, zdecentralizowanej polityki rozwojowej (Śleszyński et al., 2017). Jednakże ocena ich skuteczności wymaga jeszcze upływu czasu i odrębnych analiz.

Badania nierówności przestrzennych w Polsce, w których koncentrowano uwagę na tzw. obszarach problemowych podjęto już u schyłku epoki socjalizmu, przy okazji opracowywania „Diagnozy stanu gospodarki przestrzennej Polski” (Kukliński, 1983). Obszar problemowy cechował się występowaniem negatywnych zjawisk ze sfery społecznej, ekonomicznej i technicznej, które wywołują anomalia wewnętrzne i czynią go upośledzonym wobec obszarów sąsiednich (Zagożdżon, 1988; Śleszyński et al., 2017). Badaniami objęto wówczas ludnościowe i rolnicze obszary problemowe, obszary zachowań aspołecznych, obszary problemowe w zakresie zdrowotności oraz obszary ekologicznego zagrożenia

(Eberhardt, 1989; Kassenberg i Rolewicz, 1984; Kokotkiewicz, 1985; Kulikowski, 1992; Zagożdżon, 1988). W późniejszych latach uwaga badaczy koncentrowała się na ludnościowych i rolniczych obszarach problemowych oraz obszarach utrudnionej dostępności (Bański, 2001; Komornicki, Śleszyński, 2009; Śleszyński et al., 2017; Bański et al., 2018). Przy tym w ich strukturze wyodrębniano szereg szczegółowych typów problemowych np. wśród rolniczych obszarów problemowych znalazły się: obszary opóźnione w rozwoju, obszary rezerw produkcyjnych, obszary niekorzystnych warunków przyrodniczych oraz obszary konfliktowe (Bański, 2001). Z kolei wśród ludnościowych obszarów problemowych znalazły się: obszary depopulacyjne, obszary niekorzystnej struktury płci, obszary zachwianej struktury wieku, obszary bierności zawodowej. Co ciekawe oba główne typy obszarów problemowych były identyfikowane w tych samych regionach północnej i wschodniej Polski. Natomiast obszary cechujące się utrudnioną dostępnością, na ogół położone peryferyjnie wobec głównych ośrodków miejskich dotyka szereg niekorzystnych zjawisk społeczno-ekonomicznych (niedoinwestowanie, ponadprzeciętne bezrobocie i odpływ młodzieży, wykluczenie społeczne i inne) (Śleszyński et al., 2017).

Kwestia nierówności przestrzennych podejmowana była też w dokumentach planistycznych i strategicznych. Identyfikowano w nich obszary opóźnione w rozwoju, którym dedykowano konkretne działania prorozwojowe. Na przykład w „Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju” (2001) włączono do obszarów problemowych całą wschodnią część kraju i większą część województwa zachodniopomorskiego, nazywając je strefą aktywizacji lub strefą przełamania recesji. Dokument skierowany był na obszary Polski Wschodniej oraz popegeerowskie, cechujące się nagromadzeniem problemów społecznych i ekonomicznych, skutkujących ich ogólnym zapóźnieniem rozwojowym (Śleszyński et al., 2017). Z kolei w ostatniej „Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (dokument przestał jednak już obowiązywać) wyodrębniono obszary problemowe, czyli terytoria, na których dochodzi do konfliktów przestrzennych lub dysfunkcji rozwojowych i na których istnieje potrzeba podjęcia interwencji publicznej z poziomu krajowego (tereny o najniższym dostępie do usług, miasta tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze, obszary przygraniczne, obszary o najniższym stopniu rozwoju, obszary o najniższej dostępności czasowej, tereny rewitalizowane).

Współcześnie na potrzeby polityki regionalnej opracowano nową typologię i identyfikację przestrzenną trzech typów obszarów problemowych (ryc. 2) (Śleszyński et al., 2020), które nawiązują do tzw. obszarów strategicznej interwencji (Bański et al., 2018). Pierwszym typem są obszary opóźnienia urbanizacyjnego, które w rezultacie wolniejszego uprzemysłowienia nie rozwinęły sieci miast i poziomu urbanizacji w takim stopniu, jak miało to miejsce na zachodnich i częściowo na południu kraju. Drugi typ – szoku transformacyjnego – obejmuje obszary, które po 1989 r. przeszły poważne załamanie społeczno-gospodarcze, w tym zwłaszcza upadek sektora uspołecznionego w rolnictwie i silne procesy depopulacyjne. Kolejny typ tworzą obszary peryferii wewnętrznych, w których czynnikiem kryzysu jest niski poziom dostępności transportowej do ośrodków regionalnych. Wśród pozostałych obszarów problemowych znalazły się stosunkowo nieduże terytoria charakteryzujące się trudnościami gospodarowania na obszarach górskich, izolacją przestrzenną, szokiem transformacyjnym, itp.

Ryc. 2. Typy obszarów problemowych w 2018 r.

Types of problem areas as of 2018

Źródło: Śleszyński et al., 2020.

Wyborcze konsekwencje nierówności przestrzennych

Argumenty geografii niezadowolenia opierają się głównie na amerykańskich i zachodnioeuropejskich doświadczeniach wynikających z badań rosnących tam dysproporcji regionalnych. Historia polityczna i gospodarcza Europy Środkowo-Wschodniej była diametralnie inna. Odmienne były też uwarunkowania rozwoju i polaryzacji regionalnej. Dlatego można oczekiwać, że kierunki wyborów politycznych i mechanizmy kształtowania się preferencji wyborczych na obszarach pozostających w tyle, będą różniły się od tych wcześniej wskazywanych. Mieszkańcy takich obszarów wykazują głęboki żal społeczny, co objawia się między innymi specyficznymi preferencjami wyborczymi, w których zwyciężały partie populistyczne lub identyfikowane z „sentymentem przeszłości” (Bański et al., 2012; Kowalski, 2019; Deppisch, 2021; Deppisch et al., 2021). Z badań Dvoraka i Zouhara (2022) w Republice Czeskiej i Wschodnich Niemczech wynika, że poparcie dla partii populistycznych było rezultatem trudności gospodarczych i spadku demograficznego charakterystycznych dla teorii regionalnej peryferyzacji szczególnie silnej właśnie w krajach postkomunistycznej Europy.

Trudności związane z transformacją gospodarczą, a później silną polaryzacją społeczno-gospodarczą w Polsce stwarzały i wciąż stwarzają podatny grunt dla ruchów politycznego niezadowolenia, w tym dla partii populistycznych. Przyjmuje on w Polsce, podobnie jak w innych państwach Europy, różne oblicze ideowe w zależności od uwarunkowań społeczno-kulturowych poszczególnych regionów i społeczności (Tomasiewicz, 2013; Christner, 2022). Na początku lat 90. XX w., trudne reformy systemowe wprowadzane przez solidarnościową prawicę przy wciąż utrzymującym się braku zaufania do postkomunistycznej lewicy, kierowały niezadowolonych wyborców do nowych „egzotycznych” kandydatów i ugrupowań. Był nim na przykład Stan Tymiński, mało znany „biznesmen polskiego pochodzenia z Kanady, na którego głosowali przede wszystkim wyborcy z peryferyjnych obszarów Polski Zachodniej. W skali kraju poparło go prawie 25% wyborców. W późniejszym okresie, niezadowolenie tej grupy społecznej zostało zagospodarowane przez postkomunistyczną lewicę, opierającej swoją narrację m.in. na sentymencie do minionego systemu komunistycznego. Z drugiej strony, powstawały ugrupowania o charakterze prawicowym, które starały się wykorzystać narastające z biegiem czasu niezadowolenie z przemian wśród wyborców o konserwatywnym lub antykomunistycznym nastawieniu. O ile roszczeniowy elektorat lewicowy za trudności winił polityków liberalnych i prawicowych, o tyle postulatywny elektorat konserwatywny koncentrował swoje niezadowolenie na politykach liberalnych i lewicowych. W ten sposób, te dwa rodzaje politycznej kontestacji przemian ustrojowych i społeczno-gospodarczych uzupełniały się w poszczególnych regionach kraju i zmieniały siłę wpływów w zależności od tego, kto sprawował władzę (liberalna lewica, czy liberalna prawica). Niektóre siły tego protestu trudno było jednoznacznie zaliczyć do lewicy czy prawicy pod względem ideologicznym i najbardziej pasuje do nich określenie ugrupowań ludowych, czy po prostu populistycznych. Takim była Samoobrona, chcąca reprezentować, tak jak niegdyś Tymiński, niezadowolonych z rządów tak lewicy, jak i prawicy, choć w głównej mierze z władzy gospodarczych liberałów (Stępińska i Lipiński, 2020).

Wyniki badań i dyskusja

Wyborcze konsekwencje nierówności przestrzennych na przykładzie wybranych okręgów wyborczych

Po 2004 r. znaczenie postkomunistycznej lewicy osłabło. Główna oś konfliktu uformowała się pomiędzy dwoma prawicowymi ugrupowaniami wywodzącymi się z tradycji dawnej Solidarności: liberalno-prawicowej Platformy Obywatelskiej i konserwatywno-prawicowego Prawa i Sprawiedliwości (Kowalski, 2019a). Pojawiły się też nowe radykalne ugrupowania prawicowe. Najpierw Liga Polskich Rodzin, później Konfederacja (Kujawski, 2022). W 2007 r. przewagę w tej rywalizacji zdobyli liberałowie. Tę roszadę można wiązać z ogólnym zniechęceniem społeczeństwa do polityki po niedostatecznie udanych rządach prawicowych (1997-2001) i lewicowych (2001-2005) oraz krótkiej próbie rządowej współpracy prawicowego PiS z populistami (2005-2007), co poskutkowało wyraźnym obniżeniem frekwencji wyborczej. W tych okolicznościach najlepszy stan posiadania zachowali liberałowie, których sympatycy pozostali najbardziej zmobilizowanymi wyborcami. Najwyższa frekwencja dotyczyła dużych ośrodków miejskich i stref ich bezpośredniego oddziaływa-

nia (Śleszyński, 2018), a więc obszarów o tradycyjnie największych wpływach ugrupowań liberalnych (Kowalski, 2019a). Dopiero znużenie dwoma czteroletnimi kadencjami rządów PO-PSL (2007-2015) oraz pewne ożywienie społeczne, mogące wiązać się z wchodzeniem w dorosłość kolejnych kohort wiekowych (Kowalski, 2019b), doprowadziło do odświeżenia polskiego życia politycznego. Ponownie wiatr w żagle złapało prawicowe, ale teraz bardziej radykalne socjalnie PiS, pojawiła się także wyraźnie populistyczne ugrupowania, bardziej radykalna lewica w postaci Partii Razem oraz antysystemowe ugrupowania Kukiz'15 i Konfederacja. Ożywienie to pomogło PiS-owi zdobyć władzę w Polsce. Prócz bowiem szczęścia związanego z nieprzekroczeniem progu wyborczego przez partie lewicy (SLD, Partia Razem) i prawicy (KORWiN), istotne znaczenie miał zapewne wzrost frekwencji wyborczej (efekt politycznego ożywienia) na peryferyjnych obszarach Polski Wschodniej (wyborcy konserwatywni). Spełniająca oczekiwania wielu społeczności socjalna polityka rządu Zjednoczonej Prawicy (PiS, Polska Razem, Porozumienie, Partia Republikańska) w latach 2015-2019 spowodowała, że w następnych wyborach (2019 r.) nastąpił wzrost frekwencji w zachodniej Polsce przy jednoczesnym wzroście poparcia dla PiS na tym obszarze. Lewicowy elektorat socjalny z zachodniej Polski, w ostatnich latach niechętnie biorący udział w wyborach, został częściowo zagospodarowany przez przesuwający się pod względem gospodarczym na lewo PiS. Partia zapłaciła za tę zmianę nieznaczną stratą wyborców w dużych ośrodkach miejskich. Natomiast konserwatywny, roszczeniowy elektorat niezadowolenia we wschodniej Polsce zachował wierność temu ugrupowaniu. Z drugiej strony, wyborcy o poglądach antysystemowych w całej Polsce wybierali przede wszystkim Konfederację.

Sytuacja ta pokazuje, że nie ma jednej siły politycznej zagospodarowującej niezadowolenie wyborców z obszarów problemowych oraz że nie muszą być to partie o charakterze populistycznym. W zależności od dominujących na danym obszarze uwarunkowań kulturowych siły te mogą być bardziej prawicowe lub bardziej lewicowe, a nawet liberalne (Ruch Palikota, Nowoczesna) (Tomasiewicz, 2013; Wasiuta, 2015; Sutowski, 2016). Wiele zależy też od ogólnej koniunktury politycznej w kraju. Polityczny kryzys po prawej stronie sprawia, że niezadowoleni ze swojej sytuacji życiowej głosują na lewicę i jej obietnice. Ta sama sytuacja po lewej stronie sprawia, że niezadowoleni szukają miłych im uszom hasel po prawej scenie sceny politycznej. Rzadko pojawiają się ugrupowania populistyczne adresowane wyłącznie do tego typu elektoratu. Takim była centrowa (agrarna) Samoobrona, a obecnie są w dużym stopniu prawicowa Konfederacja lub lewicowa Partia Razem (w ostatnich wyborach startująca jednak w ramach SLD) (Stępińska i Lipiński, 2020). Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) ograniczyło swój antyliberalny populizm, z chwilą gdy od 2007 r. zaczęło współpracować z PO (Szustakiewicz, 2010).

Rozszczepienie preferencji wyborczych widoczne jest przy porównaniu dwóch peryferyjnych okręgów wyborczych; jednego z północno-zachodniej (Koszalin), drugiego – południowo-wschodniej (Chełm) części kraju w czterech ostatnich wyborach do sejmu (2011, 2015, 2019, 2023). Można je uznać za reprezentacyjne dla dwóch rodzajów obszarów problemowych w Polsce, popegeerowskich obszarów Polski północnej i rozdrobnionego rolnictwa indywidualnego tzw. Ściany Wschodniej. Wyniki poszczególnych partii w tych regionach najlepiej skonfrontować z wynikami ogólnopolskimi oraz wynikami z jednego z najlepiej prosperujących okręgów wyborczych, w domyśle więc w mniejszym stopniu zamieszkałym przez niezadowolonych obywateli, a więc skupiającym wyborców mniej podatnych na hasła populistyczne (tab. 1-4).

Okręg koszaliński składa się z obszarów zasiedlonych przez ludność polską dopiero po II wojnie światowej. System komunistyczny silniej odcisnął tu swoje piętno z uwagi na słabe zakorzenienie ludności i wprowadzenie państwowych gospodarstw rolnych. Duża część ludności była tu pracownikami najemnymi w przedsiębiorstwach rolniczych utrzymywanych przez socjalistyczne państwo a religijność jest tu tradycyjnie niższa od przeciętnej w Polsce. Upadek systemu socjalistycznego doprowadził do kryzysu tutejszej gospodarki rolnej, co skutkowało wysokim bezrobociem. Wybory w latach 90. XX w. pokazały, że najsilniejszym poparciem cieszyła się postkomunistyczna lewica (SLD), przy braku zaufania do partii liberalnych i prawicowych, kojarzonych z negatywnymi zmianami i konserwatywnym światopoglądem. Pierwsze lata nowego tysiąclecia przyniosły jednak kryzys postkomunistycznej lewicy. Wybory z lat 2011, 2015, 2019 i 2023 odbywały się przy silnym spolaryzowaniu sceny politycznej pomiędzy konserwatywnym PiS i liberalną PO (KO). Mieszkańcy okręgu koszalińskiego nie znaleźli dla siebie ugrupowania będącego atrakcyjną lewicową alternatywą. Politycy partii głównego nurtu oraz formacji populistycznych także ich nie przekonali. Tym najprawdopodobniej, należy tłumaczyć niską frekwencję wyborczą w okręgu, przynajmniej na początku tego okresu. Partia PiS była zbyt konserwatywna (mimo że w większym stopniu niż PO, można ją było w owym czasie nazwać partią ludzi niezadowolonych), PO zbyt liberalna (wolnorynkowa), choć to ta druga partia, z uwagi na liberalizm światopoglądowy, przejęła część wyborców lewicy i zdobywała tu największe poparcie. Niezadowoleni, nie widząc bliskiej im siły politycznej dającej nadzieję na poprawę sytuacji, w dużej części nie brali udziału w wyborach. Na tle innego rodzaju obszarów problemowych (okręg chełmski), obszarów dobrze prosperujących (okręg poznański), czy też całej Polski, poparcie dla tradycyjnej lewicy (SLD) było tu jednak wciąż najwyższe. Wyższe niż na innych obszarach było także poparcie dla pojawiających się nowych ugrupowań lewicowych, charakteryzujących się bardziej radykalnymi, często populistycznymi hasłami - Ruchu Palikota, Polskiej Partii Pracy i Partii Razem. Wyższe poparcie zdobył tu także centrowy i populistyczny Kukiz'15. Te nowe partie nie potrafiły jednak porwać większej liczby potencjalnych wyborców i frekwencja wyborcza pozostawała na niskim poziomie. Dopiero zmiana narracji PiS w czasie kampanii wyborczej 2015 r. (na bardziej socjalną a mniej patriotyczno-konserwatywną), a przede wszystkim polityka socjalna tego rządu z lat 2015-2019, spowodowały większą aktywizację wyborczą tutejszych mieszkańców. Z porównywanych obszarów, tu właśnie największy był wzrost frekwencji (między 2015-2019 o 127,1%) i poparcia dla PiS (o 128,9%). Tak wysokiego wzrostu poparcia dla narodowo-konserwatywnej partii głównego nurtu na obszarach problemowych, gdzie tradycyjnie przeważały preferencje lewicowe należy upatrywać w socjalizowaniu się programu politycznego tego ugrupowania. Nie udało się tego osiągnąć nowym partiom lewicowym (w tym populistycznym), czy też centrowym i prawicowym partiom populistycznym (Kukiz'15, Konfederacja). Niemniej nawet w 2019 i 2023 r. frekwencja wyborcza była tu wciąż najniższa w porównaniu z innymi obszarami w kraju. Najwyraźniej wciąż odczuwalny był brak wiarygodnej (może bardziej lewicowej i populistycznej?) partii niosącej nadzieję na zmianę. Za niektórymi badaczami można więc przyjąć, że zjawisko niskiej frekwencji też można uznać za oznakę wyborczego niezadowolenia połączoną z brakiem zaufania do biorących udział w wyborach polityków (Panicz, 2011).

Drugi z analizowanych obszarów to okręg chełmski, charakteryzujący się – pomimo wysiedlenia ludności ukraińskiej – większą ciągłością osadniczą, większą religijnością, oraz zachowaniem rolnictwa indywidualnego nawet w czasach rządów komunistów w Polsce.

Tabela 1. Wyniki wyborów do sejmiku w 2011 r. w okręgach wyborczych Koszalin (nr 40) i Chełm (nr 7) oraz Poznań (nr 39)
Results of the 2011 Parliamentary Elections in the Electoral Districts of Koszalin (No. 40), Chełm (No. 7) and Poznań (No. 39)

Komitet	Koszalin		Chełm		Polska %	Poznań %
	głosy	%	głosy	%		
<i>PiS</i>	45 558	21,19	124 084	39,03	29,89	19,19
<i>PJN</i>	3 641	1,69	6 892	2,17	2,19	2,10
<i>SLD</i>	24 474	11,38	24 513	7,71	8,24	8,44
RP	26 582	12,36	38 296	12,05	10,02	11,69
<i>PSL</i>	13 756	6,40	57 882	18,21	8,36	2,99
PPP	1 516	0,71	1 787	0,56	0,55	0,50
<i>PO</i>	99 506	46,27	63 005	19,82	39,18	55,09
Samoobrona	–	–	1 470	0,46	0,07	–
Inni	–	–	–	–	1,50	–
Razem	215 033	100,00	317 929	100,00	100,00	100,00
Frekwencja		43,94		42,89	48,92	60,20

bold – partie niezadowolone, *kursywa* – inne partie zagospodarowujące niezadowolonych
 Objasnienia skrótów: *PiS* – Prawo i Sprawiedliwość, *PJN* – Polska Jest Najważniejsza, *SLD* – Sojusz Lewicy Demokratycznej, *RP* – Ruch Palikota, *PSL* – Polskie Stronnictwo Ludowe, *PPP* – Polska Partia Pracy, *PO* – Platforma Obywatelska.

Tabela 2. Wyniki wyborów do sejmiku w 2015 r. w okręgach wyborczych Koszalin (nr 40) i Chełm (nr 7) oraz Poznań (nr 39)
Results of the 2015 Parliamentary Elections in the Electoral Districts of Koszalin (No. 40), Chełm (No. 7) and Poznań (No. 39)

Komitet	Koszalin		Chełm		Polska %	Poznań %
	głosy	%	głosy	%		
<i>PO</i>	65 262	30,07	41 823	12,31	24,09	35,65
<i>PiS</i>	62 032	28,58	163 122	48,02	37,58	23,90
<i>SLD</i>	24 697	11,38	24 161	7,11	7,55	8,07
Kukiz'15	20 428	9,41	35 567	10,47	8,81	6,06
<i>Nowoczesna</i>	17 488	8,06	12 745	3,75	7,60	14,49
Korwin	9 672	4,46	14 835	4,37	4,76	4,77
<i>PSL</i>	8 972	4,13	38 689	11,39	5,13	1,91
Razem	8 466	3,90	8 116	2,39	3,62	4,60
Inni	–	–	628	0,18	0,86	0,55
Razem	217 017	100,00	339 686	100,00	100,00	100,00
Frekwencja		43,63		45,30	50,92	60,23

bold – partie niezadowolone, *kursywa* – inne partie zagospodarowujące niezadowolonych.
 Objasnienia skrótów jak w tab. 1.

Główna przyczyna problemów społeczno-gospodarczych są tu, obok peryferyjnego położenia, niewielkie gospodarstwa rolne, które nie są w stanie zapewnić wystarczających dochodów właścicielom i ich rodzinom. Cześć ludzi w czasach socjalistycznych była z tego powodu dwuzawodowa (posiadali gospodarstwa rolne i dojeżdżali do pracy w miastach), jednak restrukturyzacja gospodarki po upadku systemu socjalistycznego skutkowała tu dużym bezrobociem. W momencie polaryzacji sceny politycznej pomiędzy PiS a PO po 2005 r. tutejsi mieszkańcy znaleźli się w lepszej sytuacji niż mieszkańcy okręgu koszalińskiego, gdyż w większym stopniu identyfikowali się z konserwatywnymi ideami głoszonymi przez prawicowy PiS, będący w latach 2007-2015 główną siłą opozycyjną wobec rządzącego PO. Niemniej frekwencja wyborcza była na podobnym poziomie co w okręgu koszalińskim. Na tle omawianych obszarów poparcie dla lewicy i liberałów było tu najniższe, i nie zmieniały tego nawet bardziej populistyczne partie tego typu. Najwyższe było natomiast poparcie dla PSL, tradycyjnego koalicjanta PO i SLD. Podobnie jak w przypadku okręgu koszalińskiego było tu względnie niskie poparcie dla populistyczno-prawicowej Konfederacji, natomiast względnie wysokie (na tle okręgu poznańskiego i Polski) było poparcie dla bardziej centrowych czy lewicowych ruchów populistycznych (Ruch Palikota, Kukiz'15). Natomiast pro-socjalna polityka PiS z lat 2015-2019 spowodowała, że podobnie jak w przypadku okolic Koszalina od 2015 r. wzrosło również poparcie dla tego ugrupowania, choć już wcześniej było ono tu najwyższe wśród porównywanych obszarów.

Powyższe przypadki wyraźnie wskazują, że emocjonująca polaryzacja sceny politycznej na osi konfliktu PO-PiS ograniczyła możliwości innych partii w walce o głosy wyborców, mimo iż dystans ideologiczno-programowy między PO a PiS nie jest tak głęboki (Wielgosz, 2019). Można spotkać się także z opinią, że ten układ polityczny skutecznie zneutralizował możliwość uzyskania znaczących wpływów przez partie populistyczne (Wołek, 2012). Skompromitowana rządami lat 2001-2005 lewica nie odzyskała jak dotąd swojej pozycji, co wiąże się z niską frekwencją wyborczą na obszarach jej tradycyjnych wpływów (Polska północna i zachodnia). Obie wiodące partie przyciągały bowiem przede wszystkim wyborców wielkomiejskich w całej Polsce (PO) i konserwatywnych z obszarów wiejskich polski wschodniej (PiS). Z uwagi na polaryzację także nowe siły lewicowe, często bardziej populistyczne niż SLD w latach 90. XX w. (Ruch Palikota, Partia Razem), także nie mogły się na tych obszarach przebić w walce o głosy wyborców. Polaryzacja spowodowała, że również populistyczne siły centrowe (Kukiz'15) i prawicowe (Konfederacja), nie potrafiły stać się alternatywą dla partii głównego nurtu, choć Kukiz'15 większe poparcie uzyskiwał na dwóch obszarach problemowych niż w całej Polsce, a Konfederacja jednak wręcz przeciwnie. Socjalny zwrot PiS w 2015 r. spowodował natomiast, że właśnie ta partia zebrała dodatkowe głosy na obszarach problemowych w całym kraju (szczególnie w 2019 r.), odbierając potencjalnych wyborców partiom typowo populistycznym. Pomogła tu niewątpliwie koniunktura gospodarcza oraz przemiany demograficzne, a także związany z nimi spadek bezrobocia za rządów tej formacji (Kowalik i Magda, 2021). W ten sposób umocniła się polaryzacja na linii PO-PiS, z większym jednak naciskiem na kwestie socjalne niż światopoglądowe (bogate liberalne metropolie – biedne peryferia). Niemniej wciąż na obszarach problemowych wyrazem protestu względem panującej sytuacji społeczno-gospodarczej w dużym stopniu pozostaje absencja wyborcza (frekwencja wyborcza obszarach kilkanaście pkt proc. niższa niż w okręgu poznańskim). Może to wskazywać, że przekonywująca alternatywna siła polityczna (także populistyczna) ma ewentualnie potencjalne szanse na uzyskanie dodatkowych głosów obszarach wyborców z obszarów problemowych.

Pewną zmianę w tym zakresie przyniosły wybory do parlamentu w 2019 r., kiedy to nastąpił wzrost frekwencji, najsilniejszy na zachodzie (Koszalin), powiązany ze wzrostem poparcia zarówno dla PiS, przy dalszym spadku poparcia dla PO (tym razem w połączeniu z Nowoczesną) (tab. 3). SLD (w połączeniu z Partią Razem) zanotowało stabilizację na zachodzie i spadek na wschodzie. Skorzystał na tym przede wszystkim PiS przejmując i mobilizując dużą część niezadowolonego elektoratu roszczeniowego w obu częściach kraju. Z uwagi na uwarunkowania historyczne, kulturowe i strukturalne, znacznie jednak więcej we wschodniej części. Na zachodzie, także ze względu na podobne czynniki, SLD wciąż zachował względnie silne wpływy. Natomiast ugrupowanie niezadowolonych o wyraźnym antysystemowym charakterze, czyli Konfederacja, uzyskała dość umiarkowane poparcie, w miarę równomiernie rozłożone w obu typach obszarów problemowych, tak zachodnich jak i wschodnich, i co ciekawe niższe w okręgu poznańskim i w całej Polsce.

Kolejną zmianę przyniosły wybory z 2023 r. Na polityczne nastroje w tym czasie wpływ miały skutki ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego związanego z epidemią COVID-19 oraz agresją rosyjską na Ukrainę. Mogło mieć to istotny wpływ na postrzeganie rządzącego PiS przez niezadowolonych w różnych częściach kraju. Największą niespodzianką tych wyborów była jednak przede wszystkim bardzo wysoka frekwencja wyborcza, o ponad 12 pkt proc. przewyższająca tą, i tak rekordową, z 2019 r. Wyniosła ona 74,4% i nie miała precedensu w żadnych wyborach odbywających się w III RP. Wzrost frekwencji odnotowano w każdej gminie w Polsce (ryc. 3), jednak był on najniższy w dużych ośrodkach miejskich i aglomeracjach oraz na obszarach, gdzie dotychczas zwyciężał PiS. Z kolei najwyższym wzrostem frekwencji cechują się głównie obszary problemowe, w których zwykle przeważało poparcie dla KO. Mobilizacja wyborców z tych terenów była więc wyraz sprzeciwu wobec ośmiu lat rządów Zjednoczonej Prawicy.

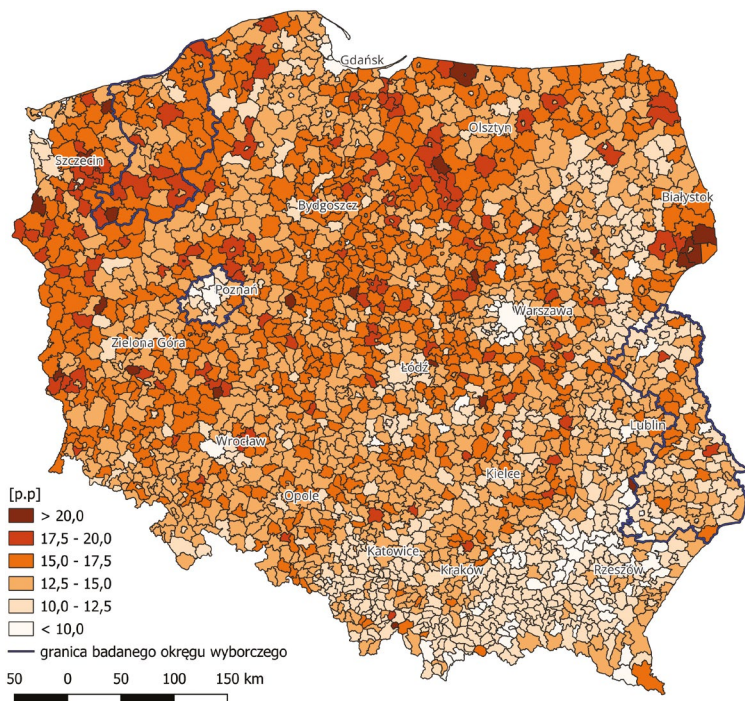
Ponownie nieco większy wzrost frekwencji nastąpił w okręgu koszalińskim niż chełmskim, ale w obu frekwencja wciąż była wyraźnie niższa niż ogólnopolska, nie mówiąc już o tej w okręgu poznańskim. Ponownie jednak na nastrojach niezadowolonych z rządów partii głównego nurtu nie skorzystały partie o charakterze populistycznym, ale inne par-

Tabela 3. Wyniki wyborów do sejmu w 2019 r. w okręgach wyborczych Koszalin (nr 40) i Chełm (nr 7) oraz Poznań (nr 39)

Results of the 2019 Parliamentary Elections in the Electoral Districts of Koszalin (No. 40), Chełm (No. 7) and Poznań (No. 39)

Komitet	Koszalin		Chełm		Polska %	Poznań %
	głosy	%	głosy	%		
<i>PiS</i>	100 078	36,83	238 802	59,50	43,59	25,33
KO (PO+Nowoczesna)	87 799	32,31	59 401	14,80	27,40	45,38
<i>SLD</i>	41 943	15,44	27 404	6,83	12,56	16,49
PSL	25 632	9,43	47 604	11,86	8,55	6,20
Konfederacja	16 259	5,98	23 439	5,84	6,81	6,61
Inni	–	–	4 668	1,16	0,31	–
Razem	271 711	100,00	401 318	100,00	100,0	100,00
Frekwencja		55,46		54,40	61,74	73,13

bold – partie niezadowolonych, *kursywa* – inne partie zagospodarowujące niezadowolonych
Objaśnienia skrótów: KO – Koalicja obywatelska, pozostałe jak w tab. 1.

Ryc. 3. Różnica w frekwencji wyborczej między rokiem 2023 a 2019 w gminach (w punktach procentowych) *Percentage-point difference in voter turnout between 2023 and 2019 by gmina (unit of administration at local-authority level).* Author's own compilation based on data from Poland's State Election Commission
Opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

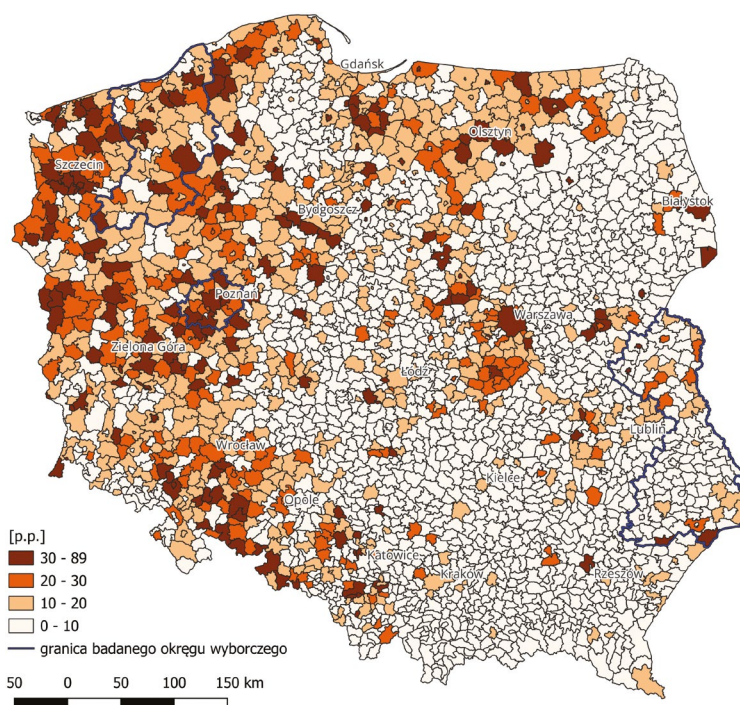
tie głównego nurtu, przede wszystkim KO i Trzecia Droga. Interesującym zjawiskiem był natomiast wzrost poparcia dla Nowej Lewicy w okręgu koszalińskim, przy nieznacznym spadku poparcia dla tego ugrupowania w okręgu chełmskim. W tym ostatnim nastąpił natomiast nieznaczny wzrost poparcia dla prawicowej Konfederacji, jedyne bezspornie populistyczne ugrupowanie. Uwidoczniły się w tym wypadku wyraźne różnice od lat dostrzegane w preferencjach politycznych tych dwóch regionów. Na zachodzie niezadowolone z rządów PiS spowodowało zauważalny zwrot ku niezaangażowanej do tej pory we władzę lewicy, na wschodzie ku pozostającej w opozycji prawicy.

Wskazane powyżej zróżnicowanie w zachowaniach wyborców różnych typów regionów problemowych ma głębokie uwarunkowania społeczno-gospodarcze i kulturowe związane z przebudową ustrojowo-własnościową wsi w XIX w. i jej późniejszymi modyfikacjami. Na zachodzie kraju (wówczas Królestwo Prus) przebudowa doprowadziła do znacznej redukcji drobnej własności rolnej kosztem wielkoobszarowych posiadłości ziemiańskich (pruska droga do kapitalizmu w rolnictwie). Doprowadziło to do wywłaszczenia znacznej liczby chłopów, powstania licznej grupy pracowników najemnych w rolnictwie (ryc. 4) oraz odpływu ludności z terenów wiejskich. W konsekwencji nastąpiło znaczące wyludnienie wsi (migracje do miast i zagranicę) oraz zwiększenie udziału i znaczenia ludności miejskiej w tej części kraju. Wprowadzony w 1945 r. system socjalistyczny podtrzymał te rozwiązania, gdyż wielka własność ziemiańska została znacjonalizowana i przekształcona w pań-

Tabela 4. Wyniki wyborów do sejmu w 2023 r. w okręgach wyborczych Koszalin (nr 40) i Chełm (nr 7) oraz Poznań (nr 39)
Results of the 2023 Parliamentary Elections in the Electoral Districts of Koszalin (No. 40), Chełm (No. 7) and Poznań (No. 39)

Komitet	Koszalin		Chełm		Polska %	Poznań %
	głosy	%	głosy	%		
<i>PiS</i>	101 023	31,36	231 882	50,75	35,38	19,57
KO (PO+Nowoczesna)	124 625	38,69	79 501	17,40	30,70	44,09
<i>SLD</i>	28 101	8,72	25 691	5,62	8,61	12,31
TD	39 776	12,35	59 577	13,04	14,40	16,54
Konfederacja	19 379	6,02	35 594	7,79	7,16	5,90
Inni	3 981	1,24	24 627	5,39	3,79	1,59
Razem	322 149	100,00	456 872	100,00	100,00	100,00
Frekwencja		69,48		67,30	74,38	83,25

bold – partie niezadowolenia, *kursywa* – inne partie zagospodarowujące niezadowolonych
 Objaśnienia skrótów: KO – Koalicja obywatelska; TD – Trzecia Droga, pozostałe jak w tab. 1.

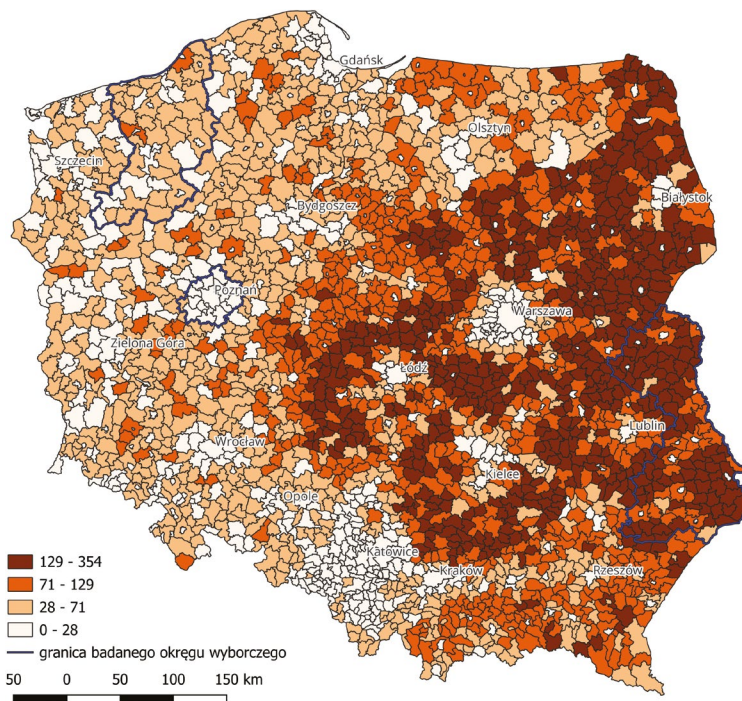
Ryc. 4. Udział nakładów pracy (AWU) osób pracujących najemnie w gospodarstwach rolnych w stosunku do ogółu nakładów pracy osób pracujących w gospodarstwach rolnych w 2020 r.
Share of labour input (AWU) accounted for by individuals working on farms in relation to total labour input of employed individuals on farms in 2020. Author's own compilation based on data from the 2020 Agricultural Census

Opracowanie własne na podstawie danych z Powszechnego Spisu Rolnego z 2020 r.

stwowe gospodarstwa rolne, natomiast po 1989 r. nastąpiła reprivatyzacja części tych gospodarstw (Kowalski, 2019a).

Na wschodzie kraju (wówczas carskie Królestwo Polskie i habsburskie Królestwo Galicji i Lodomerii) drobna własność rolna została w wyniku reform XIX w. utrwalona. Wielkoobszarowe posiadłości ziemskie często ulegały parcelacji. Powstały liczne grupy drobnych rolników (ryc. 5), przy ograniczeniu liczby wiejskiego proletariatu. Rozwiązanie to sprzyjało zatrzymaniu ludności na wsi (przywiązanie do ojcowizny), co powodowało przeludnienie agrarne. Pomimo rozwoju miast i przemysłu, ludność wiejska stanowiła więc większy odsetek niż na zachodzie kraju. Wprowadzenie systemu socjalistycznego w Polsce nie zmieniło tego stanu rzeczy, gdyż inaczej niż w innych krajach realnego socjalizmu, drobna własność rolnicza została zachowana a próby kolektywizacji kończyły się na ogół niepowodzeniem (Bański, 2007; Kowalski, 2019a).

Wspomniane rozwiązania społeczno-gospodarcze mają także swoje kulturowe konsekwencje. Tam, gdzie powstały duże posiadłości ziemskie z liczną grupą robotników rolnych, tam występowała większa mobilność ludności. Ta mobilność została dodatkowo wzmocniona na zachodzie i północy kraju przesiedleniami będącymi konsekwencją II wojny światowej. Zjawisko przywiązania do ojcowizny było tu słabsze, co nie sprzyjało formowaniu się zasiedziały i konserwatywnych społeczności wiejskich. Za tym szły także wybory polityczne. Status społeczno-ekonomiczny pracowników najemnych oraz osłabie-

Ryc. 5. Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych na 1000 mieszkańców w 2020 r. *Number of individual farms per 1,000 residents as of 2020. Author's own compilation based on data from the 2020 Agricultural Census*
Opracowanie własne na podstawie danych z Powszechnego Spisu Rolnego z 2020 r.

nie tendencji konserwatywnych sprzyjało przyjmowaniu poglądów lewicowych, ewentualnie liberalnych (Bański et al., 2012). Odwrotna sytuacja była na wschodzie, co sprzyjało formowaniu się społeczności wiejskich przywiązanych do własności prywatnej oraz przyjmowaniu poglądów konserwatywnych (prawicowych, ludowych). Z tego powodu zróżnicowanie społeczno-gospodarcze, kulturowe i polityczne (sympatie polityczne) wydaje się ze sobą silnie powiązane, co sugerują również analizy kartograficzne (Kowalski, 2019a).

Podsumowanie

Przytoczone powyżej wyniki preferencji wyborczych mieszkańców dwóch przykładowych okręgów – chełmskiego i koszańskiego, które cechują się odmiennymi uwarunkowaniami historycznymi i kulturowymi – potwierdzają tezę o silniejszych tendencjach wśród mieszkańców obszarów opóźnionych w rozwoju społeczno-ekonomicznym do głosowania na partie uznawane za populistyczne. Niezadowolenie mieszkańców jest również wyrażane przy urnach wyborczych. Jednak różnice w poparciu ugrupowań populistycznych w stosunku do partii głównego nurtu jest relatywnie niewielkie. Istotniejsze znaczenie wydaje się mieć niższa frekwencja wyborcza na obszarach problemowych (ok. 5 pkt. proc. w stosunku do wyniku ogólnopolskiego i kilkanaście pkt. proc. w stosunku do wyniku z okręgu poznańskiego). Pozostaje jednak wątpliwość, czy wynika to z bierności tych społeczności spowodowanej niezadowoleniem, czy też z innych okoliczności (starsza populacja, większa odległość od lokali wyborczych, itd.). Należy podkreślić, że choć generalnie mieszkańcy obszarów uznawanych za problemowe są bardziej skłonni oddać głos na partię o charakterze populistycznym, to ostatecznie – na ostatniej prostej do urny wyborczej – wspierają partie głównego nurtu (PiS lub PO) kierując się niekorzystnymi sondażami poparcia i ostatecznie wybierają tzw. „mniejsze zło”. Tym mniejszym lub większym złem są od prawie 20 lat dwie partie głównego nurtu, które umiejętnie podsycają emocje polityczne wokół sporu pomiędzy nimi i przejmują znaczną część niezadowolonych wyborców, co sprawia, że partie typowo populistyczne są mało popularne i uzyskują marginalne poparcia, przy jednocześnie dużej absencji ich potencjalnych wyborców.

Ponadto, można stwierdzić, że populizm nie zawsze reprezentuje określone barwy polityczne (*vide* Samoobrona, Kukiz'15) i wykazuje potencjał do przyciągania wyborców, których preferencje wykształciły się w lokalnych lub bardziej postępowych środowiskach konserwatywnych. Niemniej również także partie populistyczne bardziej wyraziste ideowo, zarówno prawicowe (np. Konfederacja w 2023 r.), jak i lewicowe (niegdyś Ruch Palikota, a dziś partia Razem), na obszarach problemowych uzyskiwały porównywalne i wyższe od ogólnopolskiego rezultaty (często w obu tych społecznościach). Z kolei partie *mainstreamowe* (PiS, PO), zdając sobie sprawę z potencjału ugrupowań populistycznych, dostosowują swój program wyborczy by zaważać o głosy społeczności obszarów „pozostawionych w tyle”.

Abstrahując od kwestii geografii niezadowolenia, trzeba mieć na uwadze, że obecny krajobraz społeczny Polski jest wypadkową burzliwej historii kraju. Zmiany granic państwowych i regionalnych, rozbiory Rzeczypospolitej, II wojna światowa, masowe przesiedlenia i niemal pół wieku narzucania ideologii komunistycznej sprawiły, że współczesne terytorium kraju charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem kulturowym i tożsamościowym. Przeciwnie bieguny tworzą na przykład mieszkańcy Lubelszczyzny i zachodniopomorskich wsi po-pegeerowskich. Ci pierwsi reprezentują silnie zakorzenioną społeczność,

dziedziczącą ojcowiznę i odczuwającą jedność terytorialną w wymiarze przestrzennym i kulturowym. W takich społecznościach kultywowany jest model rodzin wielopokoleniowych, ważna jest rola Kościoła i tradycyjnie wspiera się tam prawicowe ugrupowania konserwatywne. Z kolei mieszkańcy po-pegeerowskich osiedli wiejskich o nieugruntowanej tożsamości terytorialnej, często nieznający swoich korzeni, są na ogół mniej religijni i bardziej podatni na wspieranie ugrupowań liberalnych i lewicowych. Pomiedzy tak zarysowanymi skrajnościami istnieje jednak znaczne „spektrum przejściowe”, w którym poglądy polityczne zależne są od innych uwarunkowań, w tym wynikających z położenia na osi centrum-peryferie kształtującego bardziej liberalnych w swoich poglądach mieszkańców miast oraz bardziej konserwatywną ludność wiejską.

Publikacja przygotowana w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki, UMO-2021/03/Y/HS4/00217, *WEAVE-UNISONO Społeczne i polityczne konsekwencje nierówności przestrzennych: studium przypadku Europy Środkowo-Wschodniej*.

Ryciny i tabele, pod którymi nie zamieszczono źródeł, są opracowaniami własnymi autorów artykułu.

Piśmiennictwo

- Abreu, M., & Öner, Ö. (2020). Disentangling the Brexit vote: The role of economic, social and cultural contexts in explaining the UK's EU referendum vote. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 52(7), 1434-1456. <https://doi.org/10.1177/0308518x20910752>
- Almeida, D. (2018). Penser l'extrême droite en milieu rural. *Apropos [Perspektiven Auf Die Romania]*, 1, 13-32. <https://doi.org/10.15460/apropos.1.1261>
- Ballas, D., Dorling, D., & Hennig, B. (2017). Analysing the regional geography of poverty, austerity and inequality in Europe: a human cartographic perspective. *Regional Studies*, 51(1), 174-185. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1262019>
- Bański, J. (2001). Problem areas in Polish agriculture. *Geographia Polonica*, 74(1), 47-63.
- Bański, J. (2007). *Geografia rolnictwa Polski*. Warszawa: PWE.
- Bański, J. (2010). Dilemmas for regional development in the concepts seeking to develop Poland's spatial structure. *Regional Studies*, 44(5), 535-549.
- Bański, J. (red.). (2020). *Three decades of transformations in the East-Central European Countryside*. Cham: Springer.
- Bański, J., Degórski, M., Komornicki, T., & Śleszyński, P. (2018). The delimitation of areas of strategic intervention in Poland: A methodological trial and its results. *Moravian Geographical Reports*, 26(2), 84-94. <https://doi.org/10.2478/mgr-2018-0007>
- Bański, J., Kowalski, M., & Mazur, M. (2012). Spatial differences in voting behaviour among inhabitants of rural Poland, as exemplified by parliamentary elections in the period 1993-2007. *Geograficky Casopis*, 64(2), 91-109.
- Bański, J., & Mazur, M. (2021). *Transformation of agricultural sector in the East-Central Europe after 1989*. Cham: Springer.
- Bergmann, K., Diermeier, M., & Niehues, J. (2017). Die AfD: Eine Partei der sich ausgeliefert fühlenden Durchschnittsverdiener? *Zeitschrift für Parlamentsfragen* 48(1), 57-75. <https://doi.org/10.5771/0340-1758-2017-1-57>

- Bernard, J., Decker, A., Vojtišková, K., & Mikešová, R. (2016). Living and Dealing with Limited Opportunities: Social Disadvantage and Coping Strategies in Rural Peripheries. *Sociální studia*, 13(2), 29-53. <https://doi.org/10.5817/SOC2016-2-29>
- Berry, B.J.L., Conkling, E.C. & Ray, D.M. (1976). *The Geography of Economic Systems*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Broz, J.L., Frieden, J., & Weymouth, S. (2021). Populism in Place: The Economic Geography of the Globalization Backlash. *International Organization*, 75(2), 464-494. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000314>
- Busteed, M.A. (1974). *Northern Ireland, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Camagni, R. (2008). Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. W: R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, & U. Fratesi (red.), *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe* (s. 33-47). Berlin-Heidelberg: Springer.
- Clout, H. (1973). *The Massif Central, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Clout, H. (1975). *The Franco-Belgian border region, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Cramer, K.J. (2016). *The politics of resentment: Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Christner, C. (2022). Populist Attitudes and Conspiracy Beliefs: Exploring the Relation Between the Latent Structures of Populist Attitudes and Conspiracy Beliefs. *Journal of Social and Political Psychology* 10(1), 72-85. <https://doi.org/10.5964/jspp.7969>
- Davin, L.E. (1968). O filozofii gospodarki regionalnej. *Biuletyn KPZK PAN*, 48, 187-221.
- De Ruyter, A., Martin, R., & Tyler, P. (2021). Geographies of discontent: sources, manifestations and consequences. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 14(3), 381-393. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab025>
- Deppisch, L. (2021). "Where people in the countryside feel left behind populism has a clear path" – an analysis of the popular media discourse on how infrastructure decay, fear of social decline, and right-wing (extremist) values contribute to support for right-wing populism. *Thunen Working Paper*, 119a, Braunschweig.
- Deppisch, L., Osigus, T., & Klärner, A. (2021). How Rural is Rural Populism? On the Spatial Understanding of Rurality for Analyses of Right-wing Populist Election Success in Germany. *Rural Sociology*, 87(1), 692-714. <https://doi.org/10.1111/ruso.12397>
- Dijkstra, L., Poelman, H., & Rodríguez-Pose, A. (2019). The geography of EU discontent. *Regional Studies*, 54(6), 737-753. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1654603>
- Dorling, D., & Tomlinson, S. (2019) *Rule Britannia: Brexit and the End of Empire*. London: Biteback Publishing.
- Dvořák, T., & Zouhar, J. (2023). Peripheralization Processes as a Contextual Source of Populist Vote Choices: Evidence from the Czech Republic and Eastern Germany. *East European Politics and Societies*, 37(3), 983-1010. <https://doi.org/10.1177/08883254221131590>
- Eberhardt, P. (1989). Regiony wyludniające się w Polsce. *Prace Geograficzne*, 148. Warszawa: IGI PZ PAN.
- Engler, S., & Wesstanner, D. (2020). The threat of social decline: income inequality and radical right support. *Journal of European Public Policy*, 28(2), 153-173. <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1733636>
- Essletzbichler, J., & Forcher, J. (2021). "Red Vienna" and the rise of the populist right. *European Urban and Regional Studies*, 29(1), 126-141. <https://doi.org/10.1177/09697764211031622>

- Friedmann, J., & Alonso, W. (1964). *Regional development and planning*. Cambridge: MIT Press.
- Friedmann, J. (1969). The Role of Cities in National Development. *American Behavioral Scientist*, 12(5), 13-21. <https://doi.org/10.1177/000276426901200503>
- Friedmann, J., & Weaver, C. (1979). *Territory and function; the evolution of regional planning*. London: Edward Arnold Ltd.
- Friedmann, J. (1974). Ogólna teoria rozwoju spolaryzowanego. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1-2, 18-33.
- Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. (1999). *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. Cambridge: MIT Press.
- Georgiadou, V., Rori, L., & Roumanias, C. (2018). Mapping the European far right in the 21st century: A meso-level analysis. *Electoral Studies*, 54, 103-115. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.05.004>
- Goodwin, M.J., & Heath, O. (2016). The 2016 Referendum, Brexit and the Left Behind: an Aggregate-level Analysis of the Result. *The Political Quarterly*, 87(3), 323-332. <https://doi.org/10.1111/1467-923x.12285>
- Gordon, I.R. (2018). In what sense left behind by globalisation? Looking for a less reductionist geography of the populist surge in Europe. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 95-113. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx028>
- Gorzela, G. (red.). (2019). *Social and Economic Development in Central and Eastern Europe: Stability and Change after 1990*. Routledge.
- Grabski-Kieron, U., Mose, I., Reichert-Schick, A. & Steinführer, A. (red.) (2016). *European rural peripheries revalued. Governance, actors, impacts*. Münster: LIT.
- Hamilton, I.F.E. (1975). *Poland's western and northern territories, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Hirschman, A. (1958) *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Iammarino, S., Rodriguez-Pose, A., & Storper, M. (2018). Regional inequality in Europe: evidence, theory and policy implications. *Journal of Economic Geography*, 19(2), 273-298. <https://doi.org/10.1093/jeg/lby021>
- Inglehart, R., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series, RWP16-026*.
- Kassenberg, A., & Rolewicz, C. (1984). Obszary ekologicznego zagrożenia (wstępna diagnoza przestrzenna – 1980 r.). W: *Gospodarka zasobami przyrody* (s. 150-155), *Studia KPZK PAN*, 85.
- Kemeny, T., & Storper, M. (2020). *Superstar Cities and Left-Behind Places: Disruptive Innovation, Labor Demand, and Interregional Inequality* (Working Paper 41). The London School of Economics and Political Science. International Inequalities Institute.
- Klaassen, L. (1965). *Area economic and social redevelopment: guidelines for programmes*. Paris: OECD.
- Koepfen, L., Ballas, D., Edzes, A., & Koster, S. (2021). Places that don't matter or people that don't matter? A multilevel modelling approach to the analysis of the geographies of discontent. *Regional Science Policy & Practice*, 13(2), 221-245. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12384>
- Kokotkiewicz, I. (1985). Obszary problemowe w Polsce, interpretacja z punktu widzenia zagrożeń społecznych. W: A. Kukliński (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski wczoraj, dziś i jutro*, 2, 84-96, Warszawa: PAX.
- Kowalik, Z., & Magda, I. (2021). Rynek pracy w Polsce – przemiany i wyzwania. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka* 3, 5-22.

- Kowalski, M. (2019a). Spatial Differences in Voting Behaviour Among the Inhabitants of Rural Areas in Eastern Europe. W: J. Bański (red.), *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside* (s. 143-163). Cham: Springer.
- Kowalski, M., (2019b). Generational cycles and changes in time and space. *Geographia Polonica*, 92, 3, 253-273.
- Kowalski, M. (2023). Trwałość przestrzennego zróżnicowania zachowań wyborczych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. *Przegląd Geograficzny*, 95(1), 57-83.
<https://doi.org/10.7163/PrzG.2023.1.3>
- Kujawski, J., M. (2022). *Poza głównym nurtem. Próby odtworzenia idei narodowej w Polsce po 1989 r.* Warszawa: Wydział Socjologii UW (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Kulikowski, R. (1992). Obszary problemowe rolnictwa w Polsce, *Biuletyn KPZK*, 158, 23-40.
- Kukliński, A. (1983). Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski. Wstępne wyniki badań. *Biuletyn KPZK PAN*, 123, Warszawa.
- Lang, T. (2015). Socio-economic and political responses to regional polarisation and socio-spatial peripheralisation in Central and Eastern Europe: a research agenda. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 171-185. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.64.3.2>
- Lang, T., Henn, S., Ehrlich, K., & Sgibnev, W. (red.). (2015). *Understanding geographies of polarization and peripheralization: Perspectives from Central and Eastern Europe and beyond*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lichter, D.T., & Ziliak, J.P. (2017). The rural-urban interface: new patterns of spatial interdependence and inequality in America. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 672(1), 6-25. <https://doi.org/10.1177/0002716217714180>
- Marchand, Y., Dubé, J., & Breau, S. (2020). Exploring the Causes and Consequences of Regional Income Inequality in Canada. *Economic Geography*, 96(2), 83-107.
<https://doi.org/10.1080/00130095.2020.1715793>
- McCann, P. (2020). Perceptions of regional inequality and the geography of discontent: insights from the UK. *Regional Studies*, 54(2), 256-267. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1619928>
- McCann, P., & Ortega-Argilés, R. (2021). The UK "geography of discontent": narratives, Brexit and inter-regional "levelling up." *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 14(3), 545-564.
<https://doi.org/10.1093/cjres/rsab017>
- Mead, W.R. (1974). *The Scandinavian northlands, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Mountjoy, A.B. (1982). *The Mezzogiorno, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Naylon, J. (1975). *Andalusia, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panicz, U. (2011). Frekwencja wyborcza a stan polskiej demokracji. *Refleksje*, 4, 107-123.
- Perrons, D. (2012). Regional performance and inequality: linking economic and social development through a capabilities approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 5(1), 15-29. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsr033>
- Perroux, F. (1955). Note sur la notion de „pôle de croissance”. *Economie Appliquée*, 8(1-2), 307-320.
- Petrakos, G., Rodríguez-Pose, A., & Anagnostou, A. (2005). Regional Inequalities in the European Union. W: J. Bradley et al. (red.) *Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union* (s. 29-43). New York: Springer.

- Pike, A., Rodriguez-Pose, A. & Tomaney, J. (2006). *Local and regional development*. New York, London: Routledge.
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A. & Tomaney, J. (2007). What Kind of Local and Regional Development and for Whom? *Regional Studies* 41(9), 1253-1269. <https://doi.org/10.1080/00343400701543355>
- Psycharis, Y., Kallioras, D. & Pantazis, P. (2020). Regional Inequalities in Central and Eastern European Countries: The Role of Capital Regions and Metropolitan Areas. W: A. Śliwinski, P. Polychronidou & A. Karasavoglou (red.), *Economic Development and Financial Markets: Latest Research and Policy Insights from Central and Southeastern Europe* (s. 3-20). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-32426-1_1
- Rodríguez-Pose, A. (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 189-209. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024>
- Rodríguez-Pose, A., Lee, N., & Lipp, C. (2021). Golfing with Trump. Social capital, decline, inequality, and the rise of populism in the US. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 14(3), 457-481. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab026>
- Rossi, U. (2018). The populist eruption and the urban question. *Urban Geography*, 39(9), 1425-1430. <https://doi.org/10.1080/02723638.2018.1448135>
- Scala, D.J., & Johnson, K.M. (2017). Political Polarization along the Rural-Urban Continuum? The Geography of the Presidential Vote, 2000-2016. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 672(1), 162-184. <https://doi.org/10.1177/0002716217712696>
- Scott, A.J., Storper, M. (2003). Regions, Globalization, Development. *Regional Studies*, 37(6-6), 579-593. <https://doi.org/10.1080/0034340032000108697a>
- Shucksmith, M., Cameron, S., Merridew, T., & Pichler, F. (2009). Urban-Rural Differences in Quality of Life across the European Union. *Regional Studies*, 43(10), 1275-1289. <https://doi.org/10.1080/00343400802378750>
- Stępińska, A., & Lipiński, A. (red.). (2020). *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM.
- Sutowski, M. (2016). Sutowski: Petru pisze plan liberalnego populizmu, [https://krytykapolityczna.pl/kraj/sutowski-petru-pisze-plan-liberalnego-populizmu/\(11.03.2023\)](https://krytykapolityczna.pl/kraj/sutowski-petru-pisze-plan-liberalnego-populizmu/(11.03.2023)).
- Sykes, O. (2018). Post-geography worlds, new dominions, left behind regions, and "other" places: unpacking some spatial imaginaries of the UK's "Brexit" debate. *Space and Polity*, 22(2), 137-161. <https://doi.org/10.1080/13562576.2018.1531699>
- Szustakiewicz, P. (2010). Ideologia Polskiego Stronnictwa Ludowego na początku XXI wieku. *Studia Politologiczne*, 18, 221-241.
- Śleszyński, P. (2018). Frekwencja wyborcza w latach 1990-2015. W: M. Kowalski, P. Śleszyński (red.), *Atlas wyborczy Polski* (s. 311-318). Warszawa: IGIPIZ PAN.
- Śleszyński, P., Herbst, M., & Komornicki, T. (2020). Studia nad obszarami problemowymi w Polsce. *Studia KPZK PAN*, 7/199.
- Śleszyński, P., Bański, J., Degórski, M., & Komornicki, T. (2017). Delimitation of problem areas in Poland. *Geographia Polonica*, 90(2), 131-138. <https://doi.org/10.7163/gpol.0088>
- Tagai, G., Bernard, J., Šimon, M., & Koós, B. (2019). Two faces of peripherality: labour markets, poverty, and population dynamics in Hungary and Czechia. *Regional Statistics*, 8(2), 19-45. <https://doi.org/10.15196/rs080204>
- Thompson, I.B. (1975). *The lower Rhone and Marseille, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.

- Tomasiewicz, J. (2013). Wszyscy jesteśmy populistami, Rzeczpospolita (Plus Minus), <https://www.rp.pl/plus-minus/art13074831-wszyscy-jestesmy-populistami> (25.05.2013).
- Turnock, D. (1974). *Scotland's Highlands and islands, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Ulrich-Schad, J.D., & Duncan, C.M. (2018). People and places left behind: work, culture and politics in the rural United States. *The Journal of Peasant Studies*, 45(1), 59-79.
<https://doi.org/10.1080/03066150.2017.1410702>
- Wielgosz, Ł. (2019). *Wojna polsko-polska. Zarządzanie oligopolem politycznym przez Platformę Obywatelską oraz Prawo i Sprawiedliwość w latach 2001-2015*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Wótek, A. (2012). Jak polskie elity oswoiły populizm. *Ośrodek Myśli Politycznej*, <https://omp.org.pl/artykul.php?artykul=281> (25.10.2023).
- Warren, K. (1973). *North East England, Problem Regions of Europe*. London: Oxford University Press.
- Wasiuta, M. (2015). Populizm Ruchu Palikota. *Atheneum: Polskie Studia Politologiczne*, 45, 157-175.
<https://doi.org/10.15804/athena.2015.45.09>
- Wuthnow, R. (2019). *The left behind. Decline and Rage in Small-Town America*. New Jersey: Princeton University Press.
- Zagożdżon, A. (1988). Kilka uwag o obszarach problemowych. *Gospodarka przestrzenna, region, lokalność. Biuletyn KPZK*, 138, 137-147.

Summary

Inequalities and disparities across space are the result of an unequal distribution of resources and income in and between specific areas. It is primarily on the quality and abundance of internal resources and the level of economic use made of them that regional and local development depends. Resources constitute the competitive advantage regions enjoy and are largely responsible for determining their specialisation and economic functions. It is widely assumed that the activation of a region's internal potential has a positive effect on the living conditions of its residents and allows for the most-effective use of resources in support of regional development. Such an assumption is guided by the theoretical concepts of territorial capital (Camagni, 2008), endogenous capabilities (Scott and Storper, 2003) or local conditions and local networking (Fujita et al., 1999).

The root cause of spatial inequality appears to lie in natural resources (even if this the more-general geographical location, or the more-specific presence of raw materials, or environmental conditions). These are deemed to have shaped settlement, migration flows, the development of infrastructure in regions, and their economic specialisation.

The result of the outworking of all these processes and phenomena is for areas of differentiated socio-economic development to have developed. As an example, the countries of the European Union suffer from pronounced socioeconomic disparities between regions (Petraikos et al., 2005; Psycharis et al., 2020), even as it is worth noting that, while inequalities between countries are decreasing gradually, inter-regional disparities within countries are actually increasing (Perrons, 2012; Kemenyi Storper, 2020). Very pronounced manifestations concern urban *versus* rural areas, as it is particularly in agglomeration areas that the labour market, public infrastructure, the services and manufacturing sectors are all concentrated, with the result being a shaping of decidedly-higher wages and levels of wellbeing defined broadly, as compared with rural areas.

Associated with the disparities is the concept of the area (or region) lagging behind, and thus being deemed problematic, depressed, peripheral, handicapped, etc. The connotations of these terms are such as to denote territories characterised by certain phenomena and processes that are negative, and indeed more negative than in other areas. Given that consistent negativity, this study has treated the different concepts as if they were synonyms, given that what counts is that the territories in question represent negative values on the axis of spatial inequality.

In recent years, increasing scientific attention has been focused on the social and political consequences of spatial inequalities, which have gained repeat description in the context of a threat being posed to social cohesion and potentially entailing political breakdown, even as injustice and marginalisation are present. Social discontent is then reflected in the rise of populist and contesting parties that target the establishment.

And so to the core purpose of the work described here, which has sought to determine the consequences of spatial inequality (disparities) as manifested in the political sphere. To that end, this paper begins with a characterisation of the way in which research approaches to problem areas and social discontent have evolved. That then leads into the analysis of voter preferences founded upon comparison of two constituencies (Electoral Districts) located in problem areas of both NW and SE Poland, by reference to the results for the Polish *Sejm* (Lower House) recorded at the last four elections (of 2011, 2015, 2019 and 2023). The results in these case studies were contrasted with nationwide political preferences, as well as results in a District considered one of Poland's most-developed socioeconomically. A common thesis in the literature as to the populist preferences of problem-area residents gained tentative acceptance. The study was carried out within the framework of a research project entitled "Social and political consequences of spatial inequality: a case study of Central and Eastern Europe", which has involved scientific teams from Poland, the Czech Republic and Germany.

The results from the case studies (focusing on the Electoral Districts of Koszalin (in NW Poland) and Chełm (SE)) were contrasted with nationwide political orientations and results from one of the most-elite (and thus implicitly least-populist) localities in Poland, i.e. Poznań. The comparisons made were able to confirm the thesis regarding the more-populist voting preferences of problem-area residents. However, on the Polish political scene, populism cannot necessarily be said to represent a specific ideology on the left-right axis, rather showing a potential to attract voters whose preferences have developed either in local conservative or more-progressive milieus. More ideologically expressive parties, on both the right and the left, obtained comparable and higher results in problem areas than nationwide in both types of community. On the other hand, mainstream parties aware of the potential behind populist factions, are adjusting their electoral programmes to compete for the votes of the "discontented" communities in "left-behind" areas.